

พิษณุโลกเมืองสมุนไพร: ถอดบทเรียนวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพร
ทับยายเชียง อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก

PHITSANULOK: HERBAL CITY: EXTRACTING LESSONS FROM THE
COMMUNITY ENTERPRISE OF CULTIVATING AND PROCESSING TUBEROSE
HERBAL MEDICINE, PHROM PHIRAM DISTRICT, PHITSANULOK PROVINCE

วสันต์ ปวนปันวังค์
Wasan Pounpunwong

สาขาวิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์และการพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม
Faculty of Social Sciences and Local Development, Pibulsongkram Rajabhat University
E-mail: wasan.po@psru.ac.th

Received: November 2, 2023
Revised: March 17, 2024
Accepted: March 20, 2024

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้ศึกษาถึงการถอดบทเรียนจากพื้นที่ต้นแบบที่ประสบความสำเร็จของเกษตรกรวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรทับยายเชียง อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก ภายใต้เงื่อนไขบริบทของ เศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และโครงสร้างพื้นฐาน การศึกษานี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพโดยแบ่งเป็น 3 ขั้นตอน 1) กลุ่มเจ้าหน้าที่ภาครัฐจำนวน 6 คน 2) ภาคประชาชน เกษตรกร หมอพื้นบ้าน จำนวน 5 คน และ 3) ภาคธุรกิจกลุ่มโรงงานผลิตและแปรรูปสมุนไพร จำนวน 3 คน ทั้งนี้เครื่องมือที่ใช้ ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ และนำเสนอข้อมูลแบบพรรณนา ข้อค้นพบในการศึกษา คือ 1) โครงสร้างของความสัมพันธ์ของสมาชิกจะอยู่ในรูปแบบกึ่งทางการโดยมีการกำหนดโครงสร้างและการทำหน้าที่ขององค์กรไว้ที่ปรึกษาและมีผู้ประสานงานในการทำหน้าที่สื่อสารกับสมาชิก นอกจากการมีโครงสร้างองค์กรอย่างเป็นทางการแล้วยังมีการดำเนินงานและพัฒนาศักยภาพของกลุ่มผ่านการตัดสินใจร่วมกัน โดยหลักการเสียงข้างมากโดยการเปิดรับที่ปรึกษาที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในเรื่องของสมุนไพรทั้งในส่วนของโรงพยาบาลและหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง 2) ในฐานะพื้นที่ต้นแบบที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาและรวมกลุ่มของเกษตรกรผู้ปลูกสมุนไพร อาศัยปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกองค์กร และข้อเรื่องการกำหนดราคาขาย การกำหนดอัตราดอกเบี้ยแก่สมาชิก และกระบวนการผลิต และขั้นตอนการให้บริการ 3) เงื่อนไขบริบทของ เศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และโครงสร้างพื้นฐาน พิจารณาโดยอาศัยบริบทเห็นว่าเรื่องของความร่วมมือของเกษตรกรจนนำไปสู่การเป็นพื้นที่ต้นแบบในการปลูกและแปรรูปสมุนไพรโดยเฉพาะพื้นที่ของวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรทับยายเชียงมีความซับซ้อนและเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วนเป็นอย่างมาก การนำงานวิจัยไปใช้ประโยชน์เชิงนโยบาย คือ นำไปสู่แนวทางการพัฒนานโยบายและยุทธศาสตร์ของจังหวัดในการยกระดับรายได้แรงงานภาคการเกษตรที่ปลูกพืชสมุนไพรในพื้นที่อื่น ๆ

คำสำคัญ

สมุนไพร กลุ่มเกษตรกร วิสาหกิจชุมชน เมืองสมุนไพร ท้ายายเชียง

ABSTRACT

This research article studies the lessons learned from the successful community-based agriculture of Thai medicinal herbs in Thap Yai Chiang Subdistrict, Phrom Phiram District, Phitsanulok Province, under the conditions of economic, political, socio-cultural, and infrastructural contexts. This study employs qualitative research methods, consisting of document analysis and interviews, categorized into three groups: 1) Government officials (6 individuals), 2) Local residents, farmers, and traditional medicine practitioners (5 individuals), and 3) Business sector, factory, production, and processing group (3 individuals). The tools used include interview guidelines, and the gathered information is summarized for analysis. Key findings from this research are as follows: 1) The structure of the organizational relationship is in a semi-formal format with the designated roles and responsibilities of the organization, with a consultant and coordinator for the organization and increased organizational capabilities. The decisions are made collectively using majority rule, and external consultants with knowledge in medicinal herbs are consulted in both the hospital sector and relevant governmental agencies. 2) As a prototype area that has succeeded in the development and consolidation of agricultural communities of Thai medicinal herbs, it relies on internal and external factors, including determining the selling price, interest rates for members, and production and service procedures. 3) Conditions of economic, political, socio-cultural, and infrastructural contexts. The critical issue in this research is that the development and consolidation of agricultural communities of Thai medicinal herbs depend on the cooperation of all sectors, especially in areas such as pricing, rate of interest, production procedures, and the provision of services. The research aims to contribute to the policy direction and strategies of the province for increasing the income of the agricultural workforce in the area who plant medicinal herbs in other regions.

Keywords

Herbs, Agriculture Group, Community Enterprise, Herbal City, Thap Yai Chiang

ความสำคัญของปัญหา

สำหรับโครงการพัฒนาเมืองสมุนไพร (Herbal city) เกิดขึ้นภายใต้แนวคิดของแผนแม่บทแห่งชาติว่าด้วยการพัฒนาสมุนไพรไทยฉบับที่ 1 พ.ศ. 2560 – 2564 ซึ่งประกอบไปด้วยยุทธศาสตร์ที่

ต้องการยกระดับสมุนไพรในฐานะพืชเศรษฐกิจใหม่ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาในระดับจังหวัดเพื่อมุ่งเน้นให้เกิดการพัฒนาสมุนไพรอย่างครบวงจรตั้งแต่ ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ เพื่อให้เกิดการเพาะปลูกสมุนไพร การแปรรูปและการผลิตเป็นผลิตภัณฑ์ที่ใช้ประโยชน์ได้อย่างกว้างขวางสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจของประเทศและสร้างการเจริญเติบโตอย่างยั่งยืนโดยบูรณาการจากทุกภาค เช่น เกษตรกร วิสาหกิจชุมชน โรงพยาบาล เอกชนผู้ประกอบการ และหน่วยงานของรัฐทุกภาคส่วน ดำเนินการภายใต้กลไกในการขับเคลื่อนงานในพื้นที่ในแต่ละจังหวัดที่มีความเหมาะสม และพร้อมที่จะพัฒนาเรื่องสมุนไพรสู่ภาคอุตสาหกรรม (Ministry of Agriculture and Cooperatives, 2015) สำหรับในปีงบประมาณปี 2561 กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือกได้คัดเลือกให้จังหวัดพิษณุโลกเป็น 1 ใน 13 จังหวัดของประเทศ ในการดำเนินงานโครงการเมืองสมุนไพร และมีการดำเนินงานโครงการพัฒนาเมืองสมุนไพรจังหวัดพิษณุโลก โดยมุ่งเน้นดำเนินการส่งเสริมและสนับสนุนการพัฒนาสมุนไพรให้เข้าสู่ระบบสุขภาพ และระบบเศรษฐกิจแบบครบวงจรบนกรอบการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง (Ministry of Public Health, 2016) ด้วยเหตุนี้ ภายใต้นโยบายทิศทางการขับเคลื่อนโครงการเมืองสมุนไพรจังหวัดพิษณุโลกดังกล่าวทำให้พิษณุโลกมีเป้าหมายที่จะพัฒนาประเด็นเรื่องสมุนไพร (Governor of Phitsanulok Province, 2023) คือ การนำสมุนไพรมาบูรณาการการสร้างเรื่องราวสนับสนุนการท่องเที่ยวตามจุดท่องเที่ยว เส้นทางท่องเที่ยวของจังหวัดพิษณุโลก และพัฒนาผลิตภัณฑ์เด่น ของจังหวัดเข้าสู่ตลาดการท่องเที่ยวของจังหวัด ประเทศและต่างประเทศ ดังนั้น จังหวัดพิษณุโลก จึงได้จัดทำแผนงานการพัฒนาผลิตภัณฑ์และบริการเชิงสุขภาพจากสมุนไพร เพื่อส่งเสริมภาพลักษณ์ การเป็นเมืองท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ ความงามและแพทย์แผนไทยของจังหวัดพิษณุโลกขึ้น (The Department for Development of Thai Traditional and Alternative Medicine, Ministry of Public Health, 2021)

จากทิศทางของนโยบายข้างต้นที่สะท้อนให้เห็นว่าจังหวัดพิษณุโลกในโครงการเมืองสมุนไพรมุ่งไปที่การพัฒนาในเรื่องการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ ความงามและการแพทย์แผนไทย แต่อย่างไรก็ตามจากรายงานของกรมส่งเสริมการเกษตรจังหวัดพิษณุโลก พบว่า จังหวัดพิษณุโลกยังมีศักยภาพในเชิงพื้นที่ภูมิปัญญาและตลาดในการปลูกพืชสมุนไพรเชิงพาณิชย์ซึ่งมีการสนับสนุนการพัฒนาความรู้และศักยภาพของเกษตรกรผู้ปลูกสมุนไพรให้สามารถบริหารจัดการการผลิตพืชสมุนไพรได้อย่างมีประสิทธิภาพโดยกลุ่มเป้าหมายเป็นเกษตรกรผู้ปลูกสมุนไพรโดยเน้นการผลิตเพื่อจำหน่ายเป็นหลักหลักการดังกล่าวเริ่มต้นขึ้นภายใต้ความร่วมมือ จากบันทึกข้อตกลงความร่วมมือ เรื่อง การขับเคลื่อนพืชทางเลือก สมุนไพรเศรษฐกิจฐานราก (Pounpunwong, 2023) ซึ่งนำไปสู่แนวทางของการพัฒนาพืชสมุนไพรในฐานะพืชเศรษฐกิจทางเลือกซึ่งมุ่งไปที่การส่งเสริมเกษตรกรในการปลูกพืชสมุนไพร จากข้อมูลจากสำนักงานเกษตรจังหวัดพิษณุโลกสอดคล้องกับนโยบายบันทึกข้อตกลงความร่วมมือ ปัจจุบันมีการรวมกลุ่มเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาปลูกและแปรรูปสมุนไพรในเชิงพาณิชย์ ได้แก่ วิสาหกิจชุมชนแปรรูปสมุนไพรห้วยเยี่ยง อำเภอฟาร์มโพธิ์ จังหวัดพิษณุโลก (Phitsanulok Provincial Agriculture Office, 2023) เครือข่ายของเกษตรกรในการปลูกสมุนไพรในกลุ่มวิสาหกิจชุมชนนี้มีความเข้มแข็ง และมีการดำเนินการอย่างต่อเนื่องหากพิจารณาในมิติทางด้านเศรษฐกิจยังเห็นได้ว่าพืชสมุนไพรถือว่ามีตลาดรองรับโดยเฉพาะการรับซื้อเพื่อทำยารักษาโรคและยาสำหรับเสริมสุขภาพ ซึ่งปัญหาที่พบจากกรณีนี้ คือ จำนวนความต้องการของตลาดมีมากกว่าที่

เกษตรกรกลุ่มวิสาหกิจชุมชนนี้จะผลิตส่งจำหน่ายให้ทัน ด้วยเหตุนี้ ปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าผลของการขับเคลื่อนนโยบายเมืองสมุนไพรของจังหวัดพิษณุโลกก่อให้เกิดเครือข่ายเกษตรกรเกิดตลาดการรับซื้อ การสร้างรายได้ และท้ายสุดอาจนำไปสู่การขยายพื้นที่ปลูก ขยายจำนวนเกษตรกร ขยายตลาดทั้งภายในและภายนอกประเทศ และขยายจำนวนของวิสาหกิจที่มากยิ่งขึ้น (Pounpunwong, 2023)

จากบริบทข้างต้นในสภาวะการณ์ที่วิสาหกิจชุมชนแปรรูปสมุนไพรหัตถ์ขยายเชิงเป็นกลุ่มที่ขับเคลื่อนการนำสมุนไพรจากสวนหลังบ้านเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมและพาณิชย์นั้น คำถามสำคัญของผู้วิจัยต่อบริบทดังกล่าว คือ เงื่อนไขและบริบทของเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และโครงสร้างพื้นฐาน ส่งผลต่อความสำเร็จของเกษตรกรวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรหัตถ์ขยายเชิงในการปลูกสมุนไพรอย่างไร ด้วยเหตุนี้ จึงนำมาสู่การศึกษาของงานวิจัยฉบับนี้โดยเป็นการถอดบทเรียนจากกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกสมุนไพรไทยสู่ภาคอุตสาหกรรมในวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรหัตถ์ขยายเชิงเพื่อนำไปสู่การพัฒนาในเชิงพื้นที่อื่น ๆ ที่ดำเนินการในลักษณะคล้ายกันซึ่งประกอบได้ด้วยประเด็นดังนี้ คือ 1. กรณีศึกษาวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรหัตถ์ขยายเชิงอำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก ในฐานะพื้นที่ต้นแบบที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาและรวมกลุ่มของเกษตรกร และ 2. วิเคราะห์พื้นที่ต้นแบบที่ประสบความสำเร็จของเกษตรกรวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรหัตถ์ขยายเชิง อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก ภายใต้เงื่อนไขบริบทของ เศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และโครงสร้างพื้นฐาน ท้ายสุดแล้วนำไปสู่การส่งเสริมภูมิปัญญาที่ทรงคุณค่าเกี่ยวกับสมุนไพรไทยโดยการต่อยอดนวัตกรรมเพื่อยกระดับรายได้และคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่ภายใต้ยุทธศาสตร์พิษณุโลกเมืองสมุนไพร

โจทย์วิจัย/ปัญหาวิจัย

เงื่อนไขและบริบทของเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และโครงสร้างพื้นฐาน ส่งผลต่อความสำเร็จของเกษตรกรวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรหัตถ์ขยายเชิง อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลกอย่างไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อถอดบทเรียนจากพื้นที่ต้นแบบที่ประสบความสำเร็จของเกษตรกรวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรหัตถ์ขยายเชิง อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก ภายใต้เงื่อนไขบริบทของเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และโครงสร้างพื้นฐาน

วิธีดำเนินการวิจัย

บทความวิจัยนี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ได้รับการรับรองจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม แบบเร่งรัด (Expedited) โครงการวิจัยรหัส PSRU-EC 2022/050 เมื่อวันที่ 14 พฤศจิกายน 2565 โดยประกอบด้วยขั้นตอนดังต่อไปนี้

ผู้ให้ข้อมูล ผู้ให้ข้อมูลโดยจำแนกได้เป็น 3 กลุ่ม โดยพิจารณาจากผู้ที่มีบทบาทหน้าที่และผู้ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ 1. เจ้าหน้าที่ภาครัฐ ใช้วิธีการคัดเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) จำนวน 6 คน คณะกรรมการขับเคลื่อนโครงการพัฒนาเมืองสมุนไพรจังหวัดพิษณุโลก ผู้ว่าราชการจังหวัด สำนักงานเกษตรจังหวัด เจ้าหน้าที่การจัดบริการแพทย์แผนไทยในโรงพยาบาลบางกระพุ่ม เจ้าหน้าที่การจัดบริการแพทย์แผนไทยในโรงพยาบาลพรหมพิราม ผู้อำนวยการวิทยาลัยการสาธารณสุขสิรินธร จังหวัดพิษณุโลก 2. ภาคประชาชน เกษตรกร หมอพื้นบ้าน ผู้วิจัยใช้การคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) จำนวน 5 คน คือ หมอพื้นบ้าน อำเภoprหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก 1 คน กลุ่มผู้ปลูก/เกษตรกร ผู้ปลูกสมุนไพร อำเภoprหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก 4 คน 3. ภาคธุรกิจกลุ่มโรงงานผลิตและแปรรูปสมุนไพร จำนวน 3 คน ได้แก่ เจ้าหน้าที่วิสาหกิจชุมชนทบยายเชียง 1 คน เจ้าหน้าที่โรงงานผลิตยาสมุนไพรโรงพยาบาลพรหมพิราม 1 คน และผู้ประกอบการส่งออกสมุนไพร 1 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ผู้วิจัยได้ออกแบบแนวคำถามการสัมภาษณ์ (Interview form) ตามประเด็นที่ศึกษาโดยจำแนกออกเป็นแนวคำถามการสัมภาษณ์ในแต่ละประเภทของกลุ่มผู้ให้ข้อมูลที่กำหนดไว้และให้ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบความสอดคล้องของข้อคำถามกับวัตถุประสงค์การวิจัย ทั้งนี้ยังศึกษาข้อมูลเชิงเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Chaiworamukkul, 2012) นอกจากนี้ ยังใช้การจดบันทึกและบันทึกเทปในการสัมภาษณ์

การเก็บรวบรวมข้อมูล 1. สร้างเครื่องมือการวิจัยจากการทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยออกแบบเป็นแบบสัมภาษณ์กึ่งมีโครงสร้าง 2. กำหนดหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและกำหนดบุคคลที่ต้องการจะสัมภาษณ์ จัดทำหนังสือขออนุญาตสัมภาษณ์หน่วยงานโดยทำหนังสืออย่างเป็นทางการ หรืออาจติดต่อประสานทางโทรศัพท์เพื่อชี้แจงและขออนุญาตสัมภาษณ์ 3. ใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งมีโครงสร้าง ทำการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูล และ 4. ประมวลผลจากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ ทั้งนี้รวมถึงกระบวนการสังเคราะห์ข้อมูลเชิงเอกสาร ได้แก่ แผนแม่บทแห่งชาติว่าด้วยการพัฒนาสมุนไพรไทยฉบับที่ 1 และฉบับที่ 2 แผนยุทธศาสตร์การพัฒนากลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอนล่าง 1 โดยเฉพาะจังหวัดพิษณุโลก และจังหวัดสุโขทัย และแผนพัฒนาจังหวัดพิษณุโลกระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2563 - 2582)

การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยนำข้อมูลที่ได้ทั้งหมดมาตรวจสอบร่วมกันเพื่อที่จะจัดหมวดหมู่ข้อมูลและคัดเลือกข้อมูลที่ตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย จากนั้นนำสู่การนำเสนอข้อมูลการวิจัยและอภิปรายผลการวิจัย

ผลการวิจัย

1. กรณีศึกษาวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรทบยายเชียง อำเภoprหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก ในฐานะพื้นที่ต้นแบบที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาและรวมกลุ่มของเกษตรกร

จากการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์สะท้อนให้เห็นว่าวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรทบยายเชียง อำเภoprหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก เป็นพื้นที่ต้นแบบที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาและรวมกลุ่มของเกษตรกร กล่าวคือ การรวมกลุ่มของเกษตรกรนำไปสู่การจัดตั้งเป็น

วิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรทบยายเชียง อำเภอฟาร์มโพธิ์ จังหวัดพิษณุโลก (Director of Thai Traditional Medicine Hospital, Phrom Phiram, 2023) เริ่มจากการเห็นความสำคัญในเรื่องพืชสมุนไพรว่าจะเป็นที่ต้องการของวงการแพทย์แผนไทยและตลาดทุกระดับทั้งในรูปแบบของสมุนไพรสด สมุนไพรแห้ง และผลิตภัณฑ์แปรรูปเพื่อสุขภาพ การบำบัด การรักษา ทั้งนี้ จึงได้ดำเนินการปลูกและแปรรูปสมุนไพรโดยได้พัฒนาการปลูก การแปรรูปให้ได้ผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพและได้รับการรับรองมาตรฐานของพืชสมุนไพร สมาชิกประกอบไปด้วยชาวชุมชนในตำบลทบยายเชียง และชาวชุมชนตำบลอื่นในอำเภอต่าง ๆ ของจังหวัดพิษณุโลก ที่มีแนวคิดเดียวกันจึงสมัครร่วมการผลิตพืชสมุนไพรและแปรรูปพืชสมุนไพรให้กับวิสาหกิจชุมชน เพื่อสร้างรายได้เสริมนอกเหนือจากรายได้จากภาคการเกษตรเดิม การดำเนินกิจการของวิสาหกิจชุมชนเติบโตมาอย่างต่อเนื่องและเป็นที่ยอมรับและได้รับการสนับสนุนส่งเสริมจากองค์กรภาครัฐและเอกชน (Community enterprise grows and processes herbs at Thap Yai Chiang, 2023) ปัจจุบันวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรทบยายเชียง อำเภอฟาร์มโพธิ์ จังหวัดพิษณุโลก ชุมชนให้ความสนใจในการร่วมเป็นสมาชิกทั้งหมด 19 ชุมชน และมีจำนวนสมาชิกประมาณ 159 คน สะท้อนให้เห็นถึงความสนใจและความเข้มแข็งของกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกสมุนไพรในการรวมกลุ่ม ด้วยเหตุนี้ จะเห็นได้ว่าในบริบทของการเป็นพื้นที่ต้นแบบในการรวมกลุ่มที่มีสมาชิกอย่างหลากหลาย คำถามที่สำคัญตามมาคือ ความสัมพันธ์ในการดำรงอยู่ของกลุ่มเกษตรกรดำรงอยู่แบบใด จากการข้อมูลการสัมภาษณ์กล่าวถึงโครงสร้างของความสัมพันธ์ของสมาชิกจะอยู่ในรูปแบบกึ่งทางการโดยมีการกำหนดโครงสร้างและการทำหน้าที่ขององค์กรไว้ที่ปรึกษา และมีผู้ประสานงานในการทำหน้าที่สื่อสารกับสมาชิก นอกจากการมีโครงสร้างองค์กรอย่างเป็นระบบแล้วยังมีการดำเนินงานและพัฒนาศักยภาพของกลุ่มผ่านการตัดสินใจร่วมกันโดยหลักการเสียงข้างมากโดยการเปิดรับที่ปรึกษาที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในเรื่องของสมุนไพรทั้งในส่วน of โรงพยาบาลและหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง

ภาพที่ 1 วิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรทบยายเชียง อำเภอฟาร์มโพธิ์ จังหวัดพิษณุโลก

จากบริบทดังกล่าว ผู้วิจัยนำเสนอถึงปัจจัยความสำเร็จของวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรหทัยายเชียงใหม่ อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก ในฐานะพื้นที่ต้นแบบที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาและรวมกลุ่มของเกษตรกรผู้ปลูกสมุนไพร ซึ่งการนำเสนอดังกล่าวผู้วิจัยนำเสนอในรูปแบบของการวิเคราะห์แบบ SWOT Analysis ซึ่งประกอบด้วย 1. ปัจจัยภายในของวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรหทัยายเชียงใหม่ ได้แก่ Strengths (จุดแข็ง) และ Weakness (จุดอ่อน) และ 2. ปัจจัยภายนอกวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรหทัยายเชียงใหม่ ได้แก่ Opportunities (โอกาส) และ Threats (อุปสรรค) ซึ่งการวิเคราะห์ดังกล่าวนำไปสู่การสนับสนุนให้เห็นว่าความสำเร็จของวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรหทัยายเชียงใหม่ อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก สามารถเป็นต้นแบบให้วิสาหกิจชุมชนอื่น ๆ ในการรวมกลุ่มและพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรที่ปลูกสมุนไพรต่อไป กล่าวคือ

ตารางที่ 1 แสดงข้อมูลปัจจัยความสำเร็จของวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรหทัยายเชียงใหม่ อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก

ปัจจัยภายใน	
จุดแข็ง	1. วิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรหทัยายเชียงใหม่มีการดำเนินการผลิตพืชสมุนไพร โดยมีมาตรฐานกำกับ 2 มาตรฐาน คือ มาตรฐานเกษตรที่ดีเหมาะสม Good Agriculture Practice (GAP) และมาตรฐานพืชอินทรีย์ Organic Thailand 2. เกษตรกรที่เป็นสมาชิกวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรหทัยายเชียงใหม่ถือว่าส่วนใหญ่มีประสบการณ์ด้านการเกษตรเนื่องจากมีพื้นฐานการปลูกพืชเศรษฐกิจอื่นอยู่แล้ว 3. เกษตรกรที่เป็นสมาชิกวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรหทัยายเชียงใหม่ ส่วนใหญ่มีความรู้พื้นฐานด้านสมุนไพร ภูมิปัญญาเกี่ยวกับสมุนไพร และบางคนเป็นหมอพื้นบ้าน 4. พื้นที่ปลูกส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ในชุมชนและป่าชุมชนมีความเหมาะสมที่จะปรับเปลี่ยนให้เป็นการผลิตพืชสมุนไพร เนื่องจากใกล้ที่พักอาศัย 5. การประสานความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอกทั้งภาครัฐและเอกชน เช่น บริษัทรับซื้อสถาบันการศึกษา โรงพยาบาล และหน่วยงานของรัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้อง 6. หน่วยงานภาครัฐและเอกชนให้ความร่วมมือและมีการทำสัญญาเป็นภาคีเครือข่ายร่วมพัฒนาในทุก ๆ มิติของการทำสมุนไพร และวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรหทัยายเชียงใหม่ มีแผนการดำเนินงานทั้งแผนประกอบการและแผนธุรกิจที่ชัดเจนอยู่ภายใต้การดูแลของธนาคาร
จุดอ่อน	1. เงินทุนหมุนเวียนไม่เพียงพอในการใช้เป็นต้นทุนการผลิตและแปรรูปผลิตภัณฑ์ เนื่องจากวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรหทัยายเชียงใหม่ตั้งอยู่บนพื้นฐานการช่วยเหลือเกษตรกรมากกว่าการระดมเงินทุนในการปลูกหรือผลิต 2. สมาชิกขาดทักษะความรู้ ในการผลิตและแปรรูป เนื่องจากเกษตรกรแทบทั้งหมดในวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรหทัยายเชียงใหม่เป็นชาวบ้านส่วนใหญ่ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการปลูกสมุนไพร 3. เกษตรกรที่เป็นสมาชิกวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรหทัยายเชียงใหม่ขาดอำนาจในการต่อรอง และช่องทางจำหน่ายมีจำกัด ปัจจุบันมีเพียงจำหน่ายให้กับโรงพยาบาลพรหมพิราม และโรงพยาบาลบางกระทุ่ม และบางครั้งราคาในตลาดตกต่ำ ทำให้มีเกษตรกรบางคนเป็นหนี้สิน

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ปัจจัยภายใน	
	4. การแปรรูปสมุนไพรยังไม่เป็นที่ยอมรับของตลาด เช่น ยังไม่มีตราสินค้าและบรรจุภัณฑ์ยังไม่เป็นที่สนใจของผู้บริโภค 5. วิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรทบยายเชียงมีสถานที่เก็บสมุนไพรยังไม่ได้มาตรฐานและขาดเครื่องมือ อุปกรณ์และนวัตกรรม ทั้งการปลูก การเก็บรักษา และการแปรรูป ปริมาณผลผลิตและการจำหน่ายไม่ได้ตามเป้าหมายเนื่องจากไม่สามารถควบคุมเรื่องคุณภาพได้ ทั้งนี้รวมถึงความเสี่ยงต่อยุทธศาสตร์ชาติและโรคพืช
ปัจจัยภายนอก	
โอกาส	1. การผสมผสานความร่วมมือกับส่วนงานภายนอกทั้งภาครัฐและเอกชนซึ่งจะส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดการขยายตลาดธุรกิจในอนาคต
อุปสรรค	1. กฎหมายระเบียบ ข้อกำหนดที่เข้มงวดในการผลิตและการบริโภคสมุนไพร 2. การแพร่ระบาดของไวรัส Covid -19 ทำให้ประชาชนลดการเดินทางท่องเที่ยว

ในภาพรวมจากการนำเสนอข้อมูลข้างต้นจากเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามจะเห็นได้ว่าปัจจัยความสำเร็จของวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรทบยายเชียง อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก ในฐานะพื้นที่ต้นแบบที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาและรวมกลุ่มของเกษตรกรผู้ปลูกสมุนไพร อยู่ในกรอบการวิเคราะห์ในด้านจำนวนสมาชิกของกลุ่มวิสาหกิจ โครงสร้างขององค์กรและการดำเนินการ ปัจจัยภายในของวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรทบยายเชียง ได้แก่ Strengths (จุดแข็ง) และ Weakness (จุดอ่อน) และปัจจัยภายนอกวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรทบยายเชียง ได้แก่ Opportunities (โอกาส) และ Threats (อุปสรรค) ทั้งนี้รวมถึงผลิตภัณฑ์ของวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรทบยายเชียง ข้อได้เปรียบของวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรทบยายเชียง การกำหนดราคาขาย /การกำหนดอัตราดอกเบี้ยแก่สมาชิก และกระบวนการผลิต/ขั้นตอนการให้บริการ (Community enterprise grows and processes herbs at Thap Yai Chiang, 2023)

2. วิเคราะห์พื้นที่ต้นแบบที่ประสบความสำเร็จของเกษตรกรวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรทบยายเชียง อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก ภายใต้เงื่อนไขบริบทของ เศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และโครงสร้างพื้นฐาน

ประเด็นนี้ผู้วิจัยได้สังเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์และเอกสารที่เกี่ยวข้องเพื่อนำเสนอข้อมูลที่ชี้ให้เห็นว่าพื้นที่ต้นแบบที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาและรวมกลุ่มของเกษตรกรผู้ปลูกสมุนไพรไทยสู่ภาคอุตสาหกรรม ในพื้นที่จังหวัดพิษณุโลก ไม่ได้เกิดขึ้นโดยตัวเองแต่มีเงื่อนไขบริบทของ เศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และโครงสร้างพื้นฐานเป็นปัจจัยสำคัญต่อความสำเร็จดังข้อสรุปในตารางดังนี้

ตารางที่ 2 แสดงข้อมูลบริบทความสำเร็จในการพัฒนาและรวมกลุ่มของเกษตรกรผู้ปลูกสมุนไพรไทย
สู่ภาคอุตสาหกรรม ในพื้นที่จังหวัดพิษณุโลก

บริบทความสำเร็จในการพัฒนาและรวมกลุ่มของเกษตรกรผู้ปลูกสมุนไพรไทยสู่ภาคอุตสาหกรรม ในพื้นที่จังหวัดพิษณุโลก	
ด้านเศรษฐกิจ	1. แนวโน้มของการพัฒนาการปลูกสมุนไพรในภาคอุตสาหกรรมซึ่งมีทั้งสถานการณ์ในประเทศและระหว่างประเทศ 2. ความต้องการในการบริโภคเพื่อการสร้างเสริมและดูแลสุขภาพของประชาชน รวมถึงความต้องการในการแปรรูปเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มของสมุนไพรต่าง ๆ 3. การจัดทำแผนแม่บทแห่งชาติว่าด้วยการพัฒนาสมุนไพรไทย ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2560-2564 นี้ มีเป้าหมายในการกำหนดนโยบายยุทธศาสตร์ มาตรการรวมทั้งแผนงานเพื่อส่งเสริมและให้ความสำคัญกับการพัฒนาสมุนไพรไทยทั้งในเชิงนโยบายและความสำคัญต่อเศรษฐกิจ 4. สถานการณ์ปัจจุบันของจังหวัดพิษณุโลกเกี่ยวกับประเด็นการพัฒนาการปลูกสมุนไพรในเชิงเกษตรกลายเป็นการทำสมุนไพรในภาคอุตสาหกรรม จังหวัดพิษณุโลกมีการขับเคลื่อนอย่างต่อเนื่องและมีแนวทางที่พัฒนาอุตสาหกรรมสมุนไพรอย่างชัดเจนในเรื่องยาสมุนไพร การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ ผลิตภัณฑ์สมุนไพร และการแพทย์แผนไทย ซึ่งปรากฏในแผนปฏิบัติการด้านสมุนไพรแห่งชาติ ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2566 – 2570
ด้านการเมือง	1. แผนแม่บทแห่งชาติว่าด้วยการพัฒนาสมุนไพรไทย ฉบับที่ 1 มีวิสัยทัศน์ คือ สมุนไพรไทยเพื่อความมั่นคงทางสุขภาพและความยั่งยืนของเศรษฐกิจไทย (Thai Herbs for Health and Sustainable Economy) และมีเป้าหมายโดยประเทศไทยจะเป็นประเทศที่ส่งออกวัตถุดิบสมุนไพรคุณภาพและผลิตภัณฑ์สมุนไพร 2. จังหวัดพิษณุโลกมีการพัฒนาสมุนไพรภาคการเกษตรสู่ภาคอุตสาหกรรม เนื่องจากเป็นจังหวัดที่ถูกกำหนดให้เป็นเมืองสมุนไพร ตามแผนแม่บทแห่งชาติว่าด้วยการพัฒนาสมุนไพรไทย ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2560-2564 ตามยุทธศาสตร์มาตรการที่ 6 ที่มุ่งพัฒนาสมุนไพรเป็นผลิตภัณฑ์ที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้หลากหลายสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจและสร้างการเติบโตของชุมชนอย่างยั่งยืน 3. รูปแบบของนโยบายของรัฐบาลที่ปรากฏออกมาในรูปแบบของแผนแม่บทแห่งชาติว่าด้วยการพัฒนาสมุนไพรไทย ฉบับที่ 1 พ.ศ.2560-2564 และ โครงการพัฒนาเมืองสมุนไพร ทั้งสองนโยบายนี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งในการทำให้เกิดการขยายตัวของเครือข่ายเกษตรกรและการเปลี่ยนผ่านของการทำเกษตรที่ปลูกสมุนไพรพัฒนามาเป็นการปลูกเชิงพาณิชย์และอุตสาหกรรม
ด้านสังคมวัฒนธรรม	1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นผลักดันให้เกิดการปลูกสมุนไพรในเชิงอุตสาหกรรมและการรวมกลุ่มเกษตรกร รวมไปถึงการใช้สมุนไพรรักษาร่วมกับการแพทย์สมัยใหม่ เช่น ภูมิปัญญาหมอยาพื้นบ้าน ภูมิปัญญาการทำยาสมุนไพรพื้นบ้าน เป็นต้น 2. จุดเด่นของจังหวัดพิษณุโลกในการพัฒนาเป็นเมืองสมุนไพรไม่ได้เกิดจากนโยบายของรัฐเป็นตัวกำหนดบทบาทของยุทธศาสตร์จังหวัดเพียงอย่างเดียว แต่ปัจจัยทางด้านสังคมและวัฒนธรรมเกี่ยวกับสมุนไพรของจังหวัดพิษณุโลกยังเป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่ก่อตัวให้พิษณุโลกขับเคลื่อนเรื่องสมุนไพรและท้ายสุดก็มีการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นควบคู่ไปกับการพัฒนาอุตสาหกรรมสมุนไพร

ตารางที่ 2 (ต่อ)

บริบทความสำเร็จในการพัฒนาและรวมกลุ่มของเกษตรกรผู้ปลูกสมุนไพรไทยสู่ภาคอุตสาหกรรมในพื้นที่จังหวัดพิษณุโลก	
	3. การมีหมอชาวบ้านการมีปราชญ์ชาวบ้านในการใช้สมุนไพรในรูปแบบต่าง ๆ ที่แตกต่างกันไปเป็นเพียงแค่ปัจจัยรอบนอกที่ก่อให้เกิดการขยายตัวในการปลูก แปรรูป และจำหน่ายสมุนไพรในเชิงอุตสาหกรรม ซึ่งในที่นี้อาจกล่าวอย่างเห็นภาพ คือ บริบทและเงื่อนไขด้านสังคม วัฒนธรรมในการพัฒนาสมุนไพรภาคการเกษตรสู่ภาคอุตสาหกรรมมีส่วนสำคัญน้อยมากในการผลักดันให้เกิดผลตามแนวทางของนโยบายดังกล่าวหากเปรียบเทียบกับปัจจัยทางการเมืองและเศรษฐกิจ
ด้านโครงสร้างพื้นฐาน	1. ตามยุทธศาสตร์ที่ 2 ของแผนพัฒนาจังหวัดพิษณุโลกระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2563 - 2582) เรื่อง การพัฒนาโครงข่ายคมนาคมขนส่งและโลจิสติกส์ และระบบโซ่อุปทานสู่ศูนย์กลางของภูมิภาค โดยมีเป้าหมาย คือ 1.จังหวัดพิษณุโลกเป็นศูนย์กลาง (Hub) โลจิสติกส์และห่วงโซ่อุปทานของภูมิภาค 2.การคมนาคมขนส่งในจังหวัดและการเชื่อมโยงกับภูมิภาคอื่นทั้งในและต่างประเทศมีมาตรฐานระดับสากล 2. จังหวัดพิษณุโลก เป็นศูนย์กลางภาคเหนือตอนล่าง 1 และเป็นจุดตั้งของระเบียงเศรษฐกิจตะวันออก – ตะวันตก (EWEC) และระเบียงเศรษฐกิจ เหนือ – ใต้ (NSEC) และการเชื่อมต่อเขตเศรษฐกิจพิเศษแม่สอดกับ เส้นทางพัฒนา LIMEC (Luangprabang – Indochina – Mawlamyine Economic Corridor) 3. จุดแข็งในเชิงภูมิรัฐศาสตร์ที่เอื้อต่อการขยายตัวด้านเศรษฐกิจผ่านการพัฒนาโครงข่ายคมนาคมและโครงสร้างพื้นฐานอื่น ๆ แผนพัฒนาจังหวัดพิษณุโลกระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2563 - 2582) ดังกล่าวสอดคล้องกับแผนปฏิบัติการด้านสมุนไพรแห่งชาติและการดำเนินงานโครงการเมืองสมุนไพร ของจังหวัดพิษณุโลกที่มุ่งการสู่พัฒนาอุตสาหกรรมสมุนไพร

นัยของเงื่อนไขบริบทของ เศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และโครงสร้างพื้นฐานที่ส่งผลต่อการเป็นพื้นที่ต้นแบบที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาและรวมกลุ่มของเกษตรกรผู้ปลูกสมุนไพรไทยสู่ภาคอุตสาหกรรม ในพื้นที่จังหวัดพิษณุโลก นำไปสู่การอธิบายให้เห็นภาพโดยรวมของการมีอยู่ของเครือข่ายเกษตรกรที่มีการรวมกลุ่มกันในรูปแบบวิสาหกิจชุมชน แต่อย่างไรนั้น หากพินิจโดยอาศัยบริบทที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นว่าเรื่องของการรวมกลุ่มของเกษตรกรจนนำไปสู่การเป็นพื้นที่ต้นแบบในการปลูกและแปรรูปสมุนไพรโดยเฉพาะพื้นที่ของวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรทบยายเชียงมีความซับซ้อนและเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วนเป็นอย่างมาก (Pounpunwong, 2023)

สรุป การวิจัยได้นำเสนอผลการวิจัยโดยแยกออกเป็นประเด็นด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และโครงสร้างพื้นฐาน ก็เพื่อจะให้เห็นภาพของเงื่อนไขที่ชัดเจนต่อการรวมกลุ่มของเกษตรกรในการปลูกสมุนไพรเท่านั้น แต่ในทางปฏิบัติการในเชิงพื้นที่เงื่อนไขและบริบทเหล่านี้มีความเกี่ยวเนื่องกันและส่งผลต่อกันอย่างแยกไม่ออกซึ่งความสำเร็จของพื้นที่ที่ทบยายเชียงจึงเป็นพื้นที่

สะท้อนให้เห็นว่าเงื่อนไขบริบทของ เศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และโครงสร้างพื้นฐานมีผลต่อการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกสมุนไพรและขับเคลื่อนสมุนไพรจากสวนหลังบ้านเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรม

อภิปรายผล

หากพิจารณาแนวคิดและการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องผู้วิจัยได้นำแนวคิดแนวคิดที่ว่าด้วยชุมชนนวัตกรรมเข้ามาวิเคราะห์โดยผลการวิจัยอธิบายถึงการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรและการขยายตลาดเกี่ยวกับสมุนไพรทั้งการแปรรูปและการจำหน่ายแบบสดและแห้ง ภาพสะท้อนดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าความสำเร็จของการเป็นพื้นที่ต้นแบบในการพัฒนาสมุนไพรจากสวนหลังบ้านเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมเป็นไปในทิศทางที่สอดคล้องกันตั้งแต่เกษตรกร กลุ่มวิสาหกิจชุมชน เอกชนผู้ประกอบการ หน่วยงานราชการ และโรงพยาบาล ซึ่งผลการวิจัยในประเด็นนี้สอดคล้องในความหมายของชุมชนนวัตกรรมซึ่งเป็นการพัฒนาจากพืชสมุนไพรซึ่งแต่เดิมรู้จักกันในชื่อของการปลูกไว้เพื่อประกอบอาหาร แต่เมื่อมีนโยบายการพัฒนาเมืองสมุนไพรของจังหวัดพิษณุโลกดำเนินการทำให้ประชาชนที่เป็นเกษตรกรมีการพัฒนาความรู้และใช้ทรัพยากรท้องถิ่น คือ สมุนไพรทำการปลูกเชิงพาณิชย์และมีการแปรรูปนำไปสู่การสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจซึ่งสอดคล้องในงานศึกษาของประยูร อิมิวัตร์ และคณะในเรื่องท้องถิ่นอภิวัดน์: นวัตกรรมการจัดการชุมชนตำบลห้วยม อำเภอฟาน จังหวัดเชียงราย (Imiwat ,et al 2018) อภิลักษณ์ ธรรมวิมุตติ และธีระวัฒน์ จันทิก ที่ศึกษาเรื่อง ทุนมนุษย์เชิงนวัตกรรมและสร้างสรรค์ของผู้ประกอบการวิสาหกิจชุมชน (Thammawimutti and Chuntuk, 2017) และกันต์ อินทวงศ์ ในงานวิจัยเรื่อง การถ่ายทอดเทคโนโลยีเพื่อการยอมรับนวัตกรรมสู่ชุมชน แนวคิดที่ว่าด้วยชุมชนนวัตกรรมทำให้เห็นภาพเรื่องการเคลื่อนย้ายสมุนไพรไทยจากสวนหลังบ้านสู่ภาคอุตสาหกรรม ศึกษาพื้นที่จังหวัดพิษณุโลก เนื่องจากแนวคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าการที่ชุมชนมีความคิดสร้างสรรค์ในการพัฒนาท้องถิ่นโดยใช้ทรัพยากรของท้องถิ่นให้เกิดเป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจซึ่งในงานวิจัยฉบับนี้หมายถึงพืชสมุนไพรซึ่งเริ่มตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงทางความคิด การผลิต กระบวนการ องค์กร นวัตกรรม ทั้งนี้รวมถึงพัฒนาเครื่องมือในการกระตุ้นให้เกิดการเจริญเติบโตด้านเศรษฐกิจ (Inthawong, 2015) แนวคิดดังกล่าวยังฉายภาพความเหมือนและความต่างของพื้นที่ที่สำเร็จและพื้นที่ที่ล้มเหลวในการพัฒนาและรวมกลุ่มของเกษตรกรผู้ปลูกสมุนไพรไทยสู่ภาคอุตสาหกรรม ในพื้นที่จังหวัดพิษณุโลก ภายใต้เงื่อนไขบริบทของ เศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และโครงสร้างพื้นฐาน เพื่อนำไปสู่แนวทางการพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรไทยของภาครัฐและภาคประชาชนในการสร้างความมั่นคงด้านสุขภาพตามยุทธศาสตร์พิษณุโลกเมืองสมุนไพร

นอกจากนี้ ยังใช้แนวคิดที่ว่าด้วยเศรษฐกิจชุมชนเข้ามาอธิบายเนื่องจากผลการวิจัยในประเด็นเรื่องกรณีศึกษาวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรทบยายเชียง อำเภอฟนบุรี จังหวัดพิษณุโลก ในฐานะพื้นที่ต้นแบบที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาและรวมกลุ่มของเกษตรกรชี้ให้เห็นถึง การรวมกลุ่มของเกษตรกรจนนำไปสู่การจัดตั้งเป็นวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรทบยายเชียง อำเภอฟนบุรี จังหวัดพิษณุโลก เริ่มจากการเห็นความสำคัญในเรื่องพืชสมุนไพรว่า จะเป็นที่ต้องการของวงการแพทย์แผนไทยและตลาดทุกระดับทั้งในรูปของสมุนไพรสด สมุนไพรแห้ง และผลิตภัณฑ์แปรรูปเพื่อสุขภาพ การบำบัด การรักษา ทั้งนี้ ปัจจัยความสำเร็จของวิสาหกิจชุมชน

ปลูกและแปรรูปสมุนไพรหายาก อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ ในฐานะพื้นที่ต้นแบบที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาและรวมกลุ่มของเกษตรกรผู้ปลูกสมุนไพร ซึ่งการนำเสนอดังกล่าว ผู้วิจัยนำเสนอในรูปแบบของการวิเคราะห์แบบ SWOT Analysis ซึ่งประกอบด้วย 1.ปัจจัยภายในของวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรหายาก ได้แก่ Strengths (จุดแข็ง) และ Weakness (จุดอ่อน) และ 2.ปัจจัยภายนอกวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรหายาก ได้แก่ Opportunities (โอกาส) และ Threats (อุปสรรค) ซึ่งสอดคล้องกับการอธิบายเกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชน คือ อรรถพร เกสร เรื่อง การส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชนกับกฎหมายที่ควรรู้ (Kesorn, 2019) ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ในงานเรื่อง แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนเสนอทางทฤษฎีในบริบทต่างสังคม (Natthasupha, 2010) ศิริพร สัจจามันท์ ในงานศึกษาเรื่อง แนวคิดเศรษฐศาสตร์ทางเลือก แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน (Satchanan, 2018) และธเนศ ศรีวิชัยลำพันธ์ ในงานวิจัยเรื่อง การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน (Srisawichalamphan, 2015)

สำหรับประเด็นวิเคราะห์เงื่อนไขบริบทของ เศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และโครงสร้างพื้นฐาน ที่ส่งผลต่อการเป็นพื้นที่ต้นแบบที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาและรวมกลุ่มของเกษตรกรผู้ปลูกสมุนไพรไทยสู่ภาคอุตสาหกรรม ในพื้นที่จังหวัดพิษณุโลก ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดการสร้างเครือข่ายเกษตรกรเข้ามาวิเคราะห์โดยผลการวิจัยมีความสอดคล้องและแตกต่างกันบางกรณีของการให้คำนิยามเกี่ยวกับการรวมกลุ่มและการขยายเครือข่ายของเกษตรกร กล่าวคือ หากจะสรุปว่าพื้นที่ใดประสบความสำเร็จหรือพื้นที่ใดประสบความล้มเหลวในประเด็นเรื่องการพัฒนาสมุนไพรอาจเป็นการกล่าวโดยด่วนสรุป เนื่องจากว่าการศึกษาประเด็นเรื่องการพัฒนาสมุนไพรนั้นมีความซับซ้อนในการปฏิบัติการซึ่งเงื่อนไขขึ้นอยู่กับหลาย ๆ ปัจจัย เช่น ราคาสมุนไพรที่แตกต่างกันในแต่ละชนิด ความพร้อมสำหรับพื้นที่การปลูกในแต่ละพื้นที่ ต้นทุนในการลงทุนและเทคโนโลยีการเกษตร ความร่วมมือจากหน่วยงานภายนอก ความเข้มแข็งและความอ่อนแอของเครือข่ายเกษตรกร เป็นต้น ตัวอย่างงานวิจัยที่สอดคล้อง เช่น ธเนศ ศรีวิชัยลำพันธ์ ในเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน อธิบายว่าแนวคิดเครือข่ายมีรากศัพท์มาจากภาษาอังกฤษคำว่า network ซึ่งสื่อความหมายถึงตาข่ายที่เชื่อมโยงกันและพร้อมที่จะใช้งานได้ทุกเมื่อ เครือข่ายเป็นเครื่องมือและสัมพันธ์ภาพของสมาชิกในเครือข่ายที่จะนำไปสู่การบรรลุเป้าหมาย ซึ่งในกรณีของวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรหายากมีความชัดเจนและมีการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรอย่างต่อเนื่อง (Srisawichalamphan, 2015) นอกจากนี้งานศึกษาของ เกียรติวาท บัญการ, เบญจพร ดีขุนทด และเจตน์สฤกษ์ สัจพันธ์ เรื่อง ดอกไม้แห่งรุ่งอรุณ: พื้นที่การรับรองของแรงงานข้ามชาติและความสัมพันธ์กับเศรษฐกิจชายแดนไทย-พม่า อธิบายถึง เครือข่ายทางสังคมจะสามารถวาดภาพที่ประกอบไปด้วยจุดและเส้นโยงใยต่าง ๆ เหมือนกับร่างแห (mesh) ที่แผ่กระจายครอบคลุมบุคคลจำนวนมากเอาไว้ ในมิตินี้ เรียกว่าเครือข่ายทางสังคมแบบรวม (total network) และเครือข่ายทางสังคมแบบรวมจะประกอบด้วยเครือข่ายย่อย (partial network) เช่น ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ เครือญาติ การเมือง หรือระบอบย่อยอื่น ๆ ในสังคม นอกจากนี้ ยังมีเครือข่ายโดยตรง (direct network) เป็นเครือข่ายที่มีการติดต่อกันโดยตรงระหว่างปัจเจกบุคคล ได้แก่ ครอบครัว ญาติ เพื่อนบ้าน เป็นต้น (Bunprakarn, Deekhunthod and Sangkhaphan, 2013) ซึ่งวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรหายากมีลักษณะเครือข่ายที่

ไม่ได้กำหนดตายตัวซึ่งอาจประกอบไปด้วยบุคคลในครอบครัวและบุคคลภายนอก ทั้งนี้รวมถึงเครือข่ายชาตพันธุ์มั่งในการปลูกกระชายดำในพื้นที่จังหวัดพิษณุโลก

การทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมีงานศึกษาจำนวนหนึ่งซึ่งผลการวิจัยมีความสอดคล้องในเรื่องเกี่ยวกับการปลูกสมุนไพรรและการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรกล่าว คือ ประเสริฐ ลิ้มประเสริฐ ในการศึกษาเรื่องการพัฒนากฎหมายเกี่ยวกับระบบการแพทย์แผนไทยศึกษาเฉพาะกรณีพืชสมุนไพร ซึ่งให้เห็นว่าพัฒนาการของกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสมุนไพรรักษาโรค มักมีเนื้อหาที่ให้ความสำคัญกับมาตรฐานการผลิต ซึ่งผลการวิจัยสะท้อนให้เห็นการดำเนินการปลูกและแปรรูปสมุนไพรโดยได้พัฒนาการปลูก การแปรรูปให้ได้ผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพและได้รับการรับรองมาตรฐานของพืชสมุนไพร (Limprasert, 2013) และ นิพัฒน์ ชัยวรमुख ในงานเรื่อง การพัฒนาคืออะไร ซึ่งให้เห็นในด้านยุทธศาสตร์การพัฒนาสมุนไพรไทยให้มีคุณภาพระดับสากลโดยการพัฒนายุทธศาสตร์พิษณุโลกเมืองสมุนไพรดำเนินการตามแผนแม่บทว่าด้วยการพัฒนาเมืองสมุนไพรของประเทศไทย โดยสำนักงานคณะกรรมการนโยบายสมุนไพรแห่งชาติได้ชี้ให้เห็นถึงกลยุทธ์การพัฒนาเมืองสมุนไพรของจังหวัดพิษณุโลก (Chaiworamukkul, 2012) ในขณะที่ประเด็นสถานการณ์การปลูกพืชสมุนไพร การส่งออกพืชสมุนไพร และพื้นที่โครงการการปลูกพืชสมุนไพรภายใต้ยุทธศาสตร์พิษณุโลกเมืองสมุนไพร ปราบธนา มินเสน และภาคภูมิ ดาราพงษ์ ซึ่งให้ความสำคัญเป็นสิ่งสำคัญต่อเกษตรกรในจังหวัดเชียงใหม่ ดังนั้น หากต้องการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนเกษตร และเกษตรกรให้ก้าวหน้าเท่าทันโลก สิ่งสำคัญประการหนึ่งคือการจัดการเรื่ององค์ความรู้เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพ ในแง่นี้ ผู้เขียนได้นำเสนอให้รัฐเข้ามามีบทบาทในการจัดการองค์ความรู้ของเกษตรกรภายใต้กรอบของประชาคมอาเซียน เพื่อให้เกษตรกรสามารถเข้าถึงตลาดได้ด้วยตนเอง ซึ่งผลการวิจัยในประเด็นนี้สะท้อนให้เห็นว่าความสำเร็จของการเป็นพื้นที่ต้นแบบในการพัฒนาสมุนไพรจากสวนหลังบ้านเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมเป็นไปในทิศทางที่สอดคล้องกันตั้งแต่เกษตรกร กลุ่มวิสาหกิจชุมชน เอกชนผู้ประกอบการ หน่วยงานราชการ และโรงพยาบาล และเงื่อนไขและบริบทของ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และโครงสร้างพื้นฐาน จังหวัดพิษณุโลกได้รับปัจจัยที่เป็นทางบวกต่อเงื่อนไขดังกล่าวซึ่งหนุนเสริมให้จังหวัดพิษณุโลกได้เปรียบในการขับเคลื่อนเมืองสมุนไพรทั้งในการส่งเสริมการปลูก การจำหน่าย และการแปรรูป (Minsan and Darapong, 2019)

สำหรับผู้วิจัยมีประเด็นต่อดังกล่าวแบ่งออกดังนี้ 1. เงื่อนไขบริบทของ เศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และโครงสร้างพื้นฐาน ที่ส่งผลต่อการเป็นพื้นที่ต้นแบบที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาและรวมกลุ่มของเกษตรกรผู้ปลูกสมุนไพรไทยสู่ภาคอุตสาหกรรม ในพื้นที่จังหวัดพิษณุโลก นำไปสู่การอธิบายให้เห็นภาพโดยรวมของการมีอยู่ของเครือข่ายเกษตรกรที่มีการรวมกลุ่มกันในรูปแบบวิสาหกิจชุมชน แต่อย่างไรนั้นหากพิจารณาโดยอาศัยบริบทที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นว่าเรื่องของความร่วมมือของเกษตรกรจนนำไปสู่การเป็นพื้นที่ต้นแบบในการปลูกและแปรรูปสมุนไพร โดยเฉพาะพื้นที่ของวิสาหกิจชุมชนปลูกและแปรรูปสมุนไพรที่ขยายเชิงมีความซับซ้อนและเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วนเป็นอย่างมาก 2. ประเด็นด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และโครงสร้างพื้นฐาน ก็เพื่อจะให้เห็นภาพของเงื่อนไขที่ชัดเจนต่อการรวมกลุ่มของเกษตรกรในการปลูกสมุนไพรเท่านั้น แต่ในทางปฏิบัติการในเชิงพื้นที่เงื่อนไขและบริบทเหล่านี้มีความเกี่ยวเนื่องกันและส่งผลต่อกันอย่างแยกไม่ออกซึ่งความสำเร็จของพื้นที่ที่ขยายเชิงจึงเป็นพื้นที่

สะท้อนให้เห็นว่าเงื่อนไขบริบทของ เศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และโครงสร้างพื้นฐานมีผลต่อการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกสมุนไพรและขับเคลื่อนสมุนไพรจากสวนหลังบ้านเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรม

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะสำหรับการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ กล่าวคือ ในระดับนโยบายงานวิจัยฉบับนี้เชื่อมโยงให้เห็นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเกษตรกรผู้ปลูกสมุนไพรรวมถึงเอกชนและโรงพยาบาลที่เกี่ยวข้อง เช่น คณะกรรมการขับเคลื่อนโครงการพัฒนาเมืองสมุนไพรระดับจังหวัด จังหวัดพิษณุโลก สำนักงานเกษตรจังหวัดพิษณุโลก โรงพยาบาลการแพทย์แผนไทยพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก หมอพื้นบ้าน จังหวัดพิษณุโลก และกลุ่มผู้ปลูก/เกษตรกร ผู้ปลูกสมุนไพร อำเภอ จังหวัดพิษณุโลก นำไปสู่แนวทางการพัฒนานโยบายและยุทธศาสตร์ของจังหวัดในการยกระดับรายได้แรงงานภาคการเกษตรที่ปลูกพืชสมุนไพรซึ่งอาจพัฒนาช่องทางการจำหน่ายการแปรรูปสู่ระบบอุตสาหกรรมบนฐานคิดของแนวทางการยกระดับและความเหลื่อมล้ำด้านรายได้ของแรงงานภาคเกษตรผ่านการเคลื่อนย้ายสมุนไพรไทยจากสวนหลังบ้านสู่ภาคอุตสาหกรรม ในพื้นที่จังหวัดพิษณุโลก

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป สามารถพัฒนาโจทย์วิจัยในประเด็นเกี่ยวกับการพัฒนาเส้นทางการเดินทางของพืชสมุนไพรสู่อุตสาหกรรมสมุนไพรผ่านระเบียงเศรษฐกิจ เช่น LIMEC: Luangprabang – Indochina – Mawlamyint Economic Corridor) South Economic Corridor: NSEC) และ East – West Economic Corridor : EWEK

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง การเคลื่อนย้ายสมุนไพรไทยจากสวนหลังบ้านสู่ภาคอุตสาหกรรม ศึกษาพื้นที่จังหวัดพิษณุโลก โดยได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.) ปีงบประมาณ 2566 ซึ่งทางผู้วิจัยขอขอบคุณมหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และเกษตรกร ในพื้นที่จังหวัดพิษณุโลกเป็นอย่างยิ่ง ในการให้ข้อมูลและสนับสนุนในการทำงานภาคสนามของผู้วิจัย ทั้งนี้รวมถึงผู้ช่วยนักวิจัยทุกท่านในการให้ความช่วยเหลืองานวิจัยฉบับนี้ได้สำเร็จ

References

- Bunprakarn, K., Deekhunthod, B. & Sangkhaphan, C. (2013). *doḥmai hæng rung‘arun : phunthi kan toṛong kho‘ong rong ngān khām chat læ khwāmsamphan kap setthakit chāidæñ Thai - Phama* [Flowers of the Dawn: Negotiating space for migrant workers and their relationship with the Thai-Myanmar border economy] Bangkok: The Thailand Research Fund (TRF).
- Chaiworamukkul, N. (2012). *kanphatthana khū‘arai* [What is development?]. Retrieved from <https://www.gotoknow.org/posts/485293>

- Chantawanich, S. (2009). **kān wikhrõ khõmūn nai kānwichai chõng khunnaphāp** [Data analysis in qualitative research]. Bangkok: Chulalongkorn University Press.
- Community enterprise grows and processes herbs at Thap Yai Chiang. (2023, June 7). Interview by **Wasan** [Thape recording]. Community enterprise grows and processes herbs at Thap Yai Chiang Office, Phitsanulok: Community enterprise grows and processes herbs at Thap Yai Chiang Office.
- Director of Thai Traditional Medicine Hospital, Phrom Phiram. (2023, June 8). Interview by **Wasan** [Thape recording]. Phrom Phiram Hospital, Phitsanulok: Phrom Phiram District.
- Entrepreneur growing and selling herbs A. (2023, Junly 7). Interview by **Wasan** [Thape recording]. Community enterprise grows and processes herbs at Thap Yai Chiang Office, Phitsanulok: Community enterprise grows and processes herbs at Thap Yai Chiang Office.
- Governor of Phitsanulok Province. (2023, June 7). Interview by **Wasan** [Thape recording]. Phitsanulok Provincial Office, Phitsanulok: Phitsanulok Provincial Office.
- Imiwat, P., Bannalert, P., Rakngam, N., Kaewsri, P., Pongta, T., Panyalong, C. & Jitruksa, N. (2018). Localization: thõngthin ‘aphi wat : nawattakam kānchatkān chumchon tambon hūa ngom ‘amphoe phān changwat Chāng Rāi [Community Management Innovation of Hua-Ngom Sub-district, Phan District, Chiang Rai Province.: Localization: Community Management Innovation of Hua-Ngom Sub-district, Phan District, Chiang Rai Province]. **Governance Journal**. 7(2), 173–193. Retrieved from <https://so01.tci-thaijo.org/index.php/gjournal-ksu/article/view/163557>
- Inthawong, K. (2015). **kān thāithōt theknõlōyī phūa kānyō̃mrāp nawattakam sū chumchon** [Technology Transfer for Adoption of Social Innovation]. **Academic Journal: Uttaradit Rajabhat University**. 10(2), 1-10.
- Kesorn, O. (2019). **kān songsõm sēthakit chumchon kap kotmāi thī khuan rū** [Promoting Community Economics with Essential Legal Knowledge]. Retrieved from <https://www.parliament.go.th/>
- Kleepkaew, S. (2008). **khruākhaī kānsūsān khõng kasētrakōn phū plūk khaō hōm mali ‘insī khrõngkān ‘insī chang wat Surin** [Communication network of organic jasmine rice farmers, organic project Surin Province]. Bangkok: Chulalongkorn University.

- Limprasert, P. (2013). *kānphatthanā kotmaī kieokap rabop kānphæt phæn Thai suksā chaphō kōraṇī phut̄ samunphrai* [Development of laws regarding the Thai traditional medical system Study only the case of medicinal plants]. *Pathumthani University Academic Journal*, 5(2), 103–114. Retrieved from <https://so05.tci-thaijo.org/index.php/ptujournal/article/view/204283>
- Local doctor A, Phrom Phiram District Phitsanulok Province. (2023, July 7). Interview by **Wasan** [Thape recording]. Community enterprise grows and processes herbs at Thap Yai Chiang Office, Phitsanulok: Community enterprise grows and processes herbs at Thap Yai Chiang Office.
- Local philosopher who makes herbs Phrom Phiram District Phitsanulok Province. (2023, July 7). Interview by **Wasan** [Thape recording]. Community enterprise grows and processes herbs at Thap Yai Chiang Office, Phitsanulok: Community enterprise grows and processes herbs at Thap Yai Chiang Office.
- Ministry of Agriculture and Cooperatives. (2015). *phæn phatthanakān kasēt nai chuāng phatthanā sētthakit læ sangkhom hæng çat̄ chabap thī sipsōng (Phō̄Sō, sōngphanhārōjhoksip - sōngphanhārōjhoksipsī)* [Agricultural Development Plan during the National Economic and Social Development Period No. 12]. Retrieved from <http://secretary.dld.go.th/>.
- Ministry of Public Health. (2016). *phæn mæbot hæng çat̄ waduāi kānphatthanā samunphrai Thai chabap thī nung Phō̄Sō, sōngphanhārōjhoksip sōngphanhārōjhoksipsī* [National Master Plan on Thai Herbal Development, 1st Edition, B.E. 2560-2564]. Nonthaburi: TS Interprint.
- Minsan, P., & Darapong, P. (2019). *prasitthiphon kānchatkān khwāmru phūa phoēm sakkayaphap̄ khōng chumchon kasētrakōṇ̄ chāngwat Chīang Mai nai krōp prachākhom ‘Āsīan* [Knowledge Management Effectiveness to Enhance Potentiality of Chiang Mai Agriculturist’s Communities in ASEN Community]. *Journal of Community Development and Life Quality*. 7(1), 35–46. Retrieved from <https://so02.tci-thaijo.org/index.php/JCDLQ/article/view/129593>
- Natthasupha, C. (2010). *næokhit sētthakit chumchon sanœ̄ thāng thritsadī nai bōribot tång sangkhom* [Modernity and Community Concepts]. Bangkok: Sarnsarn Publishing House.

- Phitsanulok Provincial Agriculture Office. (2023, June 7). Interview by **Wasan** [Thape recording]. Phitsanulok Provincial Agriculture Office, Phitsanulok: Phitsanulok Provincial Agriculture Office.
- Phitsanulok Provincial Industry Office. (2023, June 13). Interview by **Wasan** [Thape recording]. Phitsanulok Provincial Industry Office, Phitsanulok: Phitsanulok Provincial Industry Office.
- Pounpunwong, W. (2023). **kān khlūān yāi samunphrai Thai c̣hāk sūān langbān sū phāk ‘utsāhakam suksā phūnthī c̣hangwat Phitsanulōk** [The relocation of Thai herbs from backyard gardens to the industrial sector: A study of the area in Phitsanulok province]. Bangkok: Thailand Science Research and Innovation (TSRI).
- Satchanan, S. (2018). **næōkhīt sēthasāt thāng lūāk næōkhīt sēthakit chumchon** [Alternative economics concepts Community economic concept]. Retrieved from <https://www.stou.ac.th/stouonline/lom/data/sec/Alternative/01-01-01.html>
- Srisawichalamphan, T. (2015). **kānphatthana sēthakit chumchon** [Community Economic Development]. Retrieved from <http://fuangfah.econ.cmu.ac.th/> (in Thai)
- Suksakul, S. (2010). **kānphatthana rūpbæp kānchatkān kāntalāt thurakit chumchon phūā kān phungphā ton‘ēng tām næō sēthakit phōphāng praphēt thurakit kasēt khōng kasētrakōn plūk makhām wān phūā kānkha** [Development of a community business marketing management model for self-reliance according to the Sufficiency Economy concept for agricultural business of farmers growing sweet tamarind for trade. Phetchabun Province]. Phetchabun Province: Phetchabun Rajabhat University
- Thammawimutti, A. & Chuntuk, T. (2017). **thun manut choēng nawattakam læ sāngsan khōng phūprakōpkān wisāhakīt chumchon** [Innovative and Creative Human Capital of Community EnterpriseEntrepreneurs]. **Veridian E-Journal Silpakorn University**. 10(1), 1572-1589. Retrieved from <https://he02.tci-thaijo.org/index.php/Veridian-E-Journal/article/view/89314/70288>
- Thawornrungrkit, W. (2005). **khruākhaī kānrīanrū khōng kasētrakōn nai kānprakōp ‘āchīp soēm nai chumchon khon bot** [A learning network for farmers to pursue additional careers in rural communities]. Chiang Mai: Chiang Mai University.

- The Department for Development of Thai Traditional and Alternative Medicine,
Ministry of Public Health. (2021). **phān mæbot hæng çat wādūai**
kānphatthana samunphrai Thai chabap thī nung Phō.Sō,
sōngphanhārōjhoksip sōngphanhārōjhoksipsī [National Master Plan on
Thai Herbal Development, 1st Edition, B.E. 2560-2564]. Retrieved from
https://www.opsmoac.go.th/sustainable_agri-knowledge-files-431291791818
- Yuprasert, B. (2016). **klum læ khruākhaī ngān songsoēm kān kasēt** [Agricultural
extension groups and networks]. Nonthaburi: Sukhothai Thammathirat Open
University.